

Jahon adabiyotida naturalizm estetikasi

Xoliqulova Sevinch Anvar qizi
Mirzo Ulug'bek nomidagi Milliy universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada XIX asrning ikkinchi yarmida adabiyotda yuzaga kelgan eng muhim oqimlardan biri – naturalizmning estetik tamoyillari, falsafiy-ilmiy asoslari va jahon adabiyotining yirik vakillari ijodidagi o‘rni tahlil qilinadi. Maqolada naturalizmning realizmdan farqli jihatlari, inson va jamiyatni tasvirlashdagi o‘ziga xos yondashuvlari, xususan, irsiyat, muhit va davr omillariga asoslangan determinizm konsepsiyasi ko‘rib chiqiladi. Emil Zolya, Gi de Mopassan va Teodor Drayzer kabi yozuvchilarning asarlari orqali naturalistik estetikaning amaliy ifodasi ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: naturalizm, realizm, estetika, determinizm, pozitivizm, irsiyat, muhit, Emil Zolya, Gi de Mopassan, Teodor Drayzer, "eksperimental roman".

Kirish:

XIX asr G‘arbiy Yevropa va AQSh ijtimoiy-siyosiy va madaniy hayotida keskin o‘zgarishlar davri bo‘ldi. Sanoat inqilobi, urbanizatsiya jarayonlarining kuchayishi, tabiiy fanlarning, xususan, Charlz Darvinning evolyutsion nazariyasi, Klod Bernarning tajriba fiziologiyasi va Ogyust Kontning pozitivistik falsafasining keng tarqalishi adabiyot va san‘atga jiddiy ta‘sir ko‘rsatdi. Aynan mana shu ilmiy-falsafiy zamin asosida adabiyotda yangi oqim – naturalizm maydonga keldi.

Naturalizm (lotincha *naturalis* – tabiiy) realizmning mantiqiy davomi va ayni paytda undan keskin farqlanuvchi adabiy oqim sifatida shakllandi. Uning asosiy maqsadi inson va uning xarakterini, xulq-atvorini ilmiy asosda, xuddi tabiatshunos olim o‘z ob‘ektini o‘rgangandek xolis va haqqoniy tasvirlash edi. Naturalistlar adabiy asarga "insoniy hujjat" deb qaradilar va badiiy to‘qimadan ko‘ra hayotiy faktlarga, hujjatlarga asoslanishni afzal ko‘rdilar.

Asosiy qism:

Naturalizmning falsafiy-ilmiy asoslari va estetik tamoyillari

Naturalizm estetikasi uch asosiy falsafiy-ilmiy tamoyilga tayanadi:

1. **Pozitivizm:** Falsafiy yo‘nalish sifatida pozitivizm olamni faqat tajriba va kuzatish orqali bilish mumkinligini, har qanday metafizik va mavhum mulohazalardan voz kechish kerakligini ilgari suradi. Naturalistlar ushbu yondashuvni adabiyotga tatbiq

etib, yozuvchining vazifasi hayotni "qanday bo'lsa, shundayligicha", ortiqcha baholashlarsiz, xolis tasvirlashdan iborat deb bildilar.

2. **Determinizm:** Bu tamoyilga ko'ra, insonning taqdiri, xarakteri va xatti-harakatlari uning irodasiga bog'liq emas, balki uch asosiy omil bilan oldindan belgilab qo'yilgan:

o **Irsiyat (La race):** Insonning biologik, genetik xususiyatlari, otabobolaridan o'tgan moyilliklari. Naturalistik asarlarda ko'pincha biror oilaning bir necha avlodi kuzatilib, irsiyatning fojiviy ta'siri (masalan, alkogolizm, ruhiy kasalliklar) ochib beriladi.

o **Muhit (Le milieu):** Inson yashaydigan ijtimoiy sharoit, uning tarbiyasi, atrofidagi odamlar. Kambag'allik, jaholat yoki aksincha, boylik va axloqsizlik muhiti shaxsning shakllanishiga hal qiluvchi ta'sir ko'rsatadi.

o **Davr (Le moment):** Muayyan tarixiy davrning o'ziga xos xususiyatlari, ijtimoiy-siyosiy vaziyat.

3. **"Eksperimental roman" nazariyasi:** Naturalizmning bosh nazariyotchisi, frantsuz yozuvchisi **Emil Zolya** o'zining shu nomli maqolasida yozuvchini olinga qiyoslaydi. Uning fikricha, yozuvchi o'z qahramonlarini muayyan sharoitlarga "joylashtirib", ularning xulq-atvori qanday o'zgarishini xuddi kimyoviy tajriba o'tkazayotgandek kuzatishi kerak. Bu orqali u inson tabiati va jamiyat qonuniyatlarini ilmiy asosda ochib beradi.

Jahon adabiyotida naturalizmning yirik vakillari

• **Emil Zolya (1840-1902):** Naturalizmning "otasi" sifatida e'tirof etilgan Zolya o'zining 20 jildlik "Rugon-Makkarlar" romanlar turkumida Ikkinchi Imperiya davridagi frantsuz jamiyatining keng qamrovli manzarasini yaratdi. Ushbu turkumda u bir oilaning turli tarmoqlari misolida irsiyat va muhitning inson taqdiriga ta'sirini "eksperimental" tarzda o'rganadi. "Hamal" romanida konchilarning og'ir hayoti va kurashi, "Nana"da esa irsiy buzuvchilik va muhit ta'sirida tubanlikka yuz tutgan ayol qismati tasvirlanadi. Zolyadan oldin hech kim jamiyatning "tuban" qatlamlari hayotini bunchalik ochiq va ayovsiz tasvirlamagan edi.

• **Gi de Mopassan (1850-1893):** Zolyaning shogirdi bo'lgan Mopassan o'zining novellalari va romanlarida naturalizm tamoyillarini o'ziga xos tarzda namoyon etdi. U inson psixologiyasining eng nozik qirralarini, instinktlar va ehtirolarning shaxs ustidan hukmronligini katta mahorat bilan tasvirlaydi. Uning "Do'ndiq" novellasida jamiyatning yuqori tabaqa vakillarining munofiqligi, "Azizim" romanida esa ijtimoiy muhit ta'sirida o'z vijdonini sotgan jurnalistning axloqiy tanazzulga uchrashi

ko'rsatilgan. Mopassan asarlarida determinizm pessimizm bilan qorishib ketadi, uning qahramonlari ko'pincha o'zlariga bog'liq bo'lmagan kuchlar qurboniga aylanadilar.

• **Teodor Drayzer (1871-1945):** Amerikalik yozuvchi Drayzer naturalizmni AQSh adabiyotiga olib kirgan eng yirik namoyandalardan biridir. Uning "Baxtiqaro Kerri" va "Amerika fojiasi" romanlari Amerika jamiyatidagi "muvaffaqiyatga erishish" orzusi va uning fojiviy oqibatlarini naturalistik ruhda tasvirlaydi. Drayzer qahramonlari ham irsiyat (biologik ehtiyojlar) va muhit (boylikka intilish, ijtimoiy tengsizlik) mahsulidir. Uning asarlarida inson o'z istaklari va jamiyatning sovuq qonunlari o'rtasida ezilgan ojiz bir mavjudot sifatida gavdalanadi.

Muhokama:

Naturalizm va realizm: o'xshashlik va farqlar

Naturalizm ko'pincha realizmning bir ko'rinishi sifatida qaralsa-da, ular o'rtasida jiddiy farqlar mavjud:

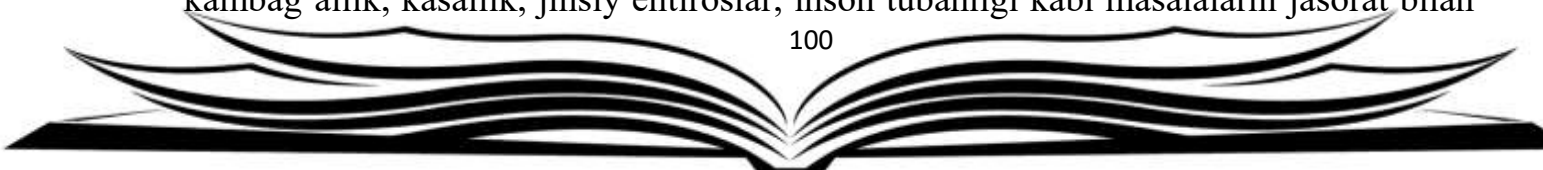
Xususiyat	Realizm	Naturalizm
Falsafiy asos	Ko'pincha ijtimoiy-tarixiy tahlil	Ilmiy pozitivizm, biologik determinizm
Inson konsepsiyasi	Ijtimoiy mavjudot, tipik sharoitdagi tipik xarakter	Biologik mavjudot, irsiyat va muhit mahsuli
Tasvir ob'ekti	Jamiyatning turli qatlamlari, ijtimoiy ziddiyatlar	Ko'proq jamiyatning patologik holatlar, instinktlar
Yozuvchi pozitsiyasi	Ob'ektiv, lekin ko'pincha axloqiy baho beradi	"Olim" kabi xolis, baholashdan saqlanadi, "hujjatlashtiradi"
Badiiy uslub	Hayotiy haqiqatni estetik me'yorlar asosida tasvirlash	Hayotni "fotosuratchi" kabi aynan, ba'zan qo'pol tafsilotlar bilan tasvirlash

Экспортировать в Таблицы

Shu bilan birga, naturalizm realizmdan meros qolgan haqqoniylik, davr ruhini aks ettirish kabi tamoyillarni yanada rivojlantirdi. Biroq u inson irodasi va ma'naviy yuksalish imkoniyatlarini deyarli inkor etishi, hayotning faqat qorong'u va jirkanch tomonlariga haddan tashqari e'tibor qaratishi tufayli tanqidlarga uchradi.

Xulosa va takliflar:

Naturalizm XIX asr adabiyotida qisqa, ammo nihoyatda yorqin iz qoldirgan oqimdir. U adabiyotning tasvir doirasini kengaytirdi, ilgari ta'qiqlangan mavzularni – kambag'allik, kasallik, jinsiy ehtiroslar, inson tubanligi kabi masalalarni jasorat bilan

yoritdi. Uning ilmiy metodlarga yaqinlashishga urinishi, inson va jamiyatni deterministik nuqtai nazardan tahlil qilishi XX asr modernizm va ekzistensializm kabi oqimlariga zamin yaratdi.

Biroq, naturalizmning insonni faqat biologik mavjudot darajasiga tushirishi, uning ijtimoiy va ma'naviy qadriyatlarini e'tiborsiz qoldirishi uning zaif tomoni edi. Shunga qaramay, naturalizm estetikasi bugungi kunda ham adabiyotshunoslik uchun muhim tadqiqot ob'ekti bo'lib qolmoqda.

Takliflar:

1. O'zbek adabiyotida naturalizm unsurlarining namoyon bo'lishini (masalan, Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romanidagi ba'zi personajlar taqdirida muhit ta'sirini) maxsus tadqiq etish.
2. Naturalistik asarlarning kino san'atiga ta'sirini va ekranlashtirishdagi o'ziga xosliklarini o'rganish.
3. Zolya, Mopassan va Drayzer asarlarini qiyosiy tahlil qilish orqali frantsuz va amerika naturalizmining milliy xususiyatlarini ochib berish.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Zola, É. (1880). *Le Roman expérimental*.
2. *Naturalizm*. (n.d.). In Vikipediya. Retrieved from <https://uz.wikipedia.org/wiki/Naturalizm>
3. *Ingliz adabiyotida naturalizm oqimi*. (n.d.). CyberLeninka. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/ingliz-adabiyotida-naturalizm-oqimi>
4. Quronov, D. (2018). *Adabiyotshunoslikka kirish*. Toshkent: "Akademnashr".
5. Drayzer, T. (1976). *Amerika fojiasi*. Toshkent: "Adabiyot va san'at".
6. Zolya, E. (1985). *Hamal*. Toshkent: "G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti".
7. Mopassan, G. (1983). *Hikoyalar*. Toshkent: "O'qituvchi".

Research Science and
Innovation House